

3. ПРИКМЕТНИК

- 3.1. Протоукраїнська система прикметникових форм.
- 3.2. Історія відмінювання прикметників.
- 3.3. Ступені порівняння прикметників.
- 3.4. Висновки.

Основна література

1. Крижанівська, О.І. *Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика*, Київ, 2010.
2. *Історія української мови. Морфологія*, Німчук, В. В. (гол. ред.) Київ, 1978.
3. Жовтобрюх, М.А., Волох, О. Т., Самійленко, С. П., Слинсько, І. І. *Історична граматика української мови*, Київ, 1980.
4. Леута, О. І. *Старослов'янська мова*, Київ, 2017.
5. Mihaļjević, M. *Slavenska poredbena gramatika*, 2. dio, Zagreb, 2014.

Додаткова література

1. Бевзенко, С.П. *Історична морфологія української мови*, Ужгород, 1960.
2. *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, за ред. О.С. Мельничука, Київ, 1966.
4. Popović, M., Trostinska, R. Još o međujezičnoj homonimiji hrvatsko-ruskoj i hrvatsko-ukrajinskoj. Zbornik *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim I.* (ur. D. Sesar). Zagreb, 2009., str. 97-109.
5. Popović, M., Trostinska, R. (izmijenjena verzija) Nešto drugačija interpretacija nekih afiksa (na materijalu hrvatskoga, ruskoga i ukrajinskoga jezika).– Zbornik *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim I.* (ur. D. Sesar), Zagreb, 2009., str. 11-18.
6. Popović, M., Trostinska, R. Akomodacija i oko nje (hrvatsko-ukrajinsko-ruske leksičke poredbe). Zbornik *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim III.* (ur. D. Sesar), Zagreb, 2013., str. 141-147.

У праслов'янській мові між іменником і прикметником не було формальних відмінностей. Ці частини мови в результаті протиставлення розвинулися з однієї спільної категорії, яка раніше використовувалася то як назва предмета, то як назва ознаки: **ЗОЛОТО**, **ДОБРО** – це і іменник, і короткий прикметник середнього роду однини.

В усіх слов'янських мовах найдавнішого періоду, включаючи й давньоукраїнську, існувало два типи прикметників:

- нечленні, що відмінювалися так, як відповідні іменники, та
- членні, що утворилися шляхом сполучення відмінкових форм перших з відмінковими формами відносно-вказівного займенника **и, љ, ѡ**.

Наявність двох типів відмінювання прикметників знаходиться в безпосередньому зв'язку з їх походженням. Історично відмінності між прикметником та іменником почали складатися у праіндоевропейській мові. Ім'я залишилося іменником, якщо в ньому домінувало поняття субстанції, предметності або істоти. Ім'я переходило в прикметник, якщо в ньому домінувало поняття якості або властивості. Прикметники розвинулися з класу імен на основі синтаксичної функції означення. Граматичні відмінності іменника та прикметника стосувалися лише їх синтаксичного вживання: іменник виконував функцію підмета або додатка, а прикметник виконував функцію узгодженого означення. Членування імені на іменники та прикметники здійснювалося лише у синтаксичному сполученні, в якому ім'я могло виступати у функції означення при іншому імені та переходити в прикметник **starь*, наприклад, означало **starь člověkъ* (стара людина) та **starь* одночасно означало *starьсь* (жебрак).

Таким чином, на основі синтаксичної функції означення у праслов'янській мові прикметники відокремилися від іменників. Виконуючи функцію означення, прикметники граматично узгоджувалися з іменниками, тому граматичні категорії роду, числа та відмінка прикметників за своєю природою виключно синтаксичні. Для прикметників рід, число, відмінок - це одна граматична категорія. Форма зумовлена зв'язком прикметника з іменником.

У праслов'янській мові на пізньому етапі починає формуватися спеціальна морфологічна категорія прикметників зі своїми особливостями.

Отже, зважаючи на те, що за своїм походженням прикметники — це іменники (імена взагалі) у функції означення, цілком зрозуміло, що нечленні прикметники, маючи спільні форми з іменниками *-ǫ-*, *-jǫ-* та *-ā-*, *-jā-* основ, становлять найдавніший тип прикметників. Можна припустити, що спільність форм іменників і нечленних прикметників у слов'янських мовах у найдавнішу добу і була залишком глибокої давнини, пережитком того етапу мови, коли іменники і прикметники ще не розрізнялися як окремі частини мови.

У праслов'янській мові розрізнялися прикметники якісні і відносні (з підгрупою присвійних), хоч за своєю генезою, напевно, всі прикметники є відносними, семантично похідними від якоїсь назви предмета, через відношення до якого характеризується інший чи інші предмети. І якісні, і відносні прикметники в давнину виступали як у членній, так і в нечленній

формі. Як членні, так і нечленні якісні та відносні прикметники, включаючи й присвійні, змінювалися за родами (чоловічим, жіночим, середнім), відмінками (за всіма шістьма, крім кличного) і числами (одиною, множиною, двоїною), узгоджуючись з тими іменниками, до яких вони відносились.

3.1. Протоукраїнська система прикметникових форм

Нечленні прикметники. Нечленні прикметники відмінювалися як іменники -ǫ-, -jǫ- основ у чоловічому й середньому роді та як іменники -ǫ-, -jǫ- основ у жіночому роді. У мові протоукраїнського періоду ці прикметники мали такі форми:

Однина						
Тверда група			М'яка група			
	ч.р.	с.р.	ж. р.	ч.р.	с. р.	ж. р.
Н	добръ	добро	добра	синь	сине	синѧ
Р	добра	добра	добрѣ	синѧ	синѧ	синѣ
Д	доброу	доброу	добрѣ	синю	синю	сини
З	добръ (-а)	добро	доброу	синѧ (-ѧ)	сине	синю
О	добрѣмь	добрѣмь	доброю	синьмь	синьмь	синею
м	добрѣ	добрѣ	добрѣ	сини	сини	сини
Множина						
	ч.р.	с.р.	ж.р.	ч. р.	с. р.	ж. р.
н	добрѣ	добра	добрѣ	сини	синѧ	синѣ
Р	добръ	добръ	добръ	синь	синь	синь
Д	добрѣмь	добрѣмь	добрѣмь	синѣмь	синѣмь	синѧмь
З	добрѣ	добра	добрѣ	синѣ	синѧ	синѣ
О	добрѣ	добрѣ	добрѣми	сини	сини	синѧми
М.	добрѣхъ	добрѣхъ	добрѣхъ	синихъ	синихъ	синихъ
Двоїна						
	ч.р.	с. р.	ж. р.	ч. р.	с. р.	ж. р.
Н. З.	добра	добрѣ	добрѣ	синѧ	сини	сини
Р. М.	добрѣ	добрѣ	добрѣ	синю	синю	синю
Д. О.	добрѣми	добрѣми	добрѣми	синѣми	синѣми	синѧми

Як бачимо, іменна словозміна прикметників не відрізнялася від словозміни відповідних за структурою й родовими характеристиками іменників.

Н. жена добра
 Р. жены добры
 Д. женѣ добрѣ
 З. жену добру
 О. женою доброю
 М. женѣ добрѣ
 К. жено добра

На відміну від старослов'янської мови, прикметники чоловічого і середнього роду в орудному однини мали форми на **-ѣмь**, **-ьмь**, а не на **-омь**, **-ьмь** (пор. відповідні форми іменників **-ѣ-**, **-јѣ-** осн.), а прикметники жіночого роду м'якої групи в родовому однини і в називному-знахідному множини закінчуються па **-ѣ**.

Членні прикметники. Членні прикметники утворилися від нечленних шляхом додавання до їх відмінкових форм відповідних форм відносно-вказівного займенника **и**, **к**, **ѣ**.

Однина

Н.	и	к	ѣ
Р.	ѣго	кго	кѣ
Д.	ѣмоу	кмоу	кѣи
З.	и	к	ѣ
О.	имь	имь	кю
М.	ѣмь	кьмь	кѣи

Множина

Н.	и	я	ѣ
Р.	ихъ	ихъ	ихъ
Д.	имъ	имъ	имъ
З.	ѣ	ѣ	ѣ
О.	ими	ими	ими
М.	ихъ	ихъ	ихъ

Членні форми прикметників виникли на праслов'янському мовному ґрунті. Серед індоєвропейських мов лише балтійські мови (литовська, латиська і старопрусська) мають таке ж творення членних прикметників. Спочатку займенник **и**, **к**, **ѣ** у таких зворотах уживався як окреме самостійне слово, відчутно зберігаючи своє відносно-вказівне значення. Але з часом він втрачає своє самостійне значення, поступово зближується з іменем-прикметником і зливається з ним в одне слово, перетворюючись, по суті, у флексію. Коли займенник **и**, **к**, **ѣ** з окремого самостійного перетво-

рився на складову частину прикметника, значення вказівності, визначеності такого займенника слабшало і він почав передавати узагальнення тієї чи іншої ознаки. Першопричиною виникнення повних прикметникових форм була потреба формального, морфологічного увізнення прикметника.

Однина

	Тверда група			М'яка група		
	ч.р.	с.р.	ж.р.	ч.р.	с.р.	ж.р.
Н.	дoвpин	дoвpoк	дoбpaгa	cинни	cиннєк	cиннaгa
Р.	дoбpoгo	дoбpoгo	дoбpoѣ,-ыѣ	cиннєгo	cиннєгo	cиннєѣ,- -ѣѣ
Д.	дoбpoуmoу	дoбpoуmoу	дoбpoн	cиннєmoу	cиннєmoу	cиннєн
З.	дoбpинa	дoбpoє,-oгo	дoбpoю	cинни,-кгo	cиннєк	cиннєжєж
О.	дoбpиньмь	дoбpиньмь	дoбpoю	cинниньмь	cинниньмь	cиннєю
М.	дoбpoмь, -ѣмь	дoбpoмь, -ѣмь	дoбpoн	cиннємь	cиннємь	cиннєн

Множина

	ч.р.	с.р.	ж.р.	ч.р.	с.р.	ж.р.
Н.	дoбpин	дoбpaгa	дoбpѣѣ	cинни	cиннaгa	cинѣѣѣ
Р.	дoбpинѣхъ	дoбpинѣхъ	дoбpинѣхъ	cиннинѣхъ	cиннинѣхъ	cиннинѣхъ
Д.	дoбpиньмь	дoбpиньмь	дoбpиньмь	cинниньмь	cинниньмь	cинниньмь
З.	дoбpѣѣ	дoбpaгa	дoбpѣѣ	cинѣѣѣ	cиннaгa	cинѣѣѣ
О.	дoбpѣнми	дoбpѣнми	дoбpѣнми	cиннинми	cиннинми	cиннинми
М.	дoбpинѣхъ	дoбpинѣхъ	дoбpинѣхъ	cиннинѣхъ	cиннинѣхъ	cиннинѣхъ

Двоїна

	ч.р.	с.р.	ж.р.	ч.р.	с.р.	ж.р.
Н. З.	дoбpaгa	дoбpѣн	дoбpѣн	cиннaгa	cинни	cинни
Р. М.	дoбpю	дoбpю	дoбpю	cинню	cинню	cинню
Д. О.	дoбpинa	дoбpинa	дoбpинa	cиннинa	cиннинa	cиннинa

Уживання іменних прикметників звужувалося протягом століть. За спостереженнями лінгвістів, повне розмежування іменних і займенникових прикметників остаточно завершилося тільки в першій половині XIX ст. Іменні прикметники майже зовсім утрачають відмінкові форми, змінюється їхня синтаксична роль: вони використовуються у функції присудків. У сучасній українській мові зберігаються лише залишки іменної системи відмінювання прикметників. Вони виявляються в називному відмінку однини присвійних прикметників із суфіксами *-ів, -їв, -ин, -їн* (*братів, Андріїв,*

мамин, Софійн), у прізвищах, географічних назвах прикметникового походження (Глухів, Лозова), у прізвищах та іменах по батькові із суфіксами *-ич, -ович, -евич* (Смолич, Шашкевич, Іванович).

Займенникові прикметники в українській мові зазнали стягнення. Тому в сучасній мові нормою є вживання займенникових стягнених прикметників, що особливо виразно ілюструють форми називного відмінка: *добрая > добра*. У сучасній мові нестягнені форми вживаються у фольклорі: *Зеленеє жито, зелене, хорошії гості у мене*.

Відмінювання вищого ступеня порівняння. Якісні прикметники, як членні, так і нечленні, ступенювалися, тобто утворювали вищий і найвищий ступені порівняння, що утворювалися від форм звичайних прикметників шляхом ускладнення їх певними афіксами. Прикметники вищого і найвищого ступенів порівняння також змінювалися за родами, відмінками й числами.

Нечленні прикметники вищого ступеня порівняння у протоукраїнській мові відмінювалися так:

3.1.1. Відмінювання прикметників з суфіксом –ьш

Однина			
	ч.р.	ж.р.	с.р.
Н.	болии	больши	боле
Р.	больша	большѣ	больша
Д.	большоу	больши	большоу
З.	большь	большоу	боле
О.	большемь	большею	большемь
М.	больши	больши	больши
Множина			
Н.	больше	большѣ	больша
Р.	большь	большь	большь
Д.	большемъ	большамъ	большемъ
З.	большѣ	большѣ	больша
О.	больши	большами	больши
М.	большихъ	большахъ	большихъ
Двоїна			
Н. З.	больша	больши	больши
Р. М.	большоу	большоу	большоу
Д. О.	большема	большама	большема

3.1.2. Відмінювання прикметників з суфіксом —Ъиш

Однина

	ч.р.	ж.р.	с.р.
Н.	мъножан	мъножанши	мъножає
Р.	мъножанша	мъножаншѣ	мъножанша
Д.	мъножаншоу	мъножанши	мъножаншоу
З.	мъножан	мъножаншоу	мъножає
О.	мъножаншемъ	мъножаншею	мъножаншемъ
М.	мъножанши	мъножанши	мъножанши

Множина

Н.	мъножанше	мъножаншѣ	мъножанша
Р.	мъножаншь	мъножаншь	мъножаншь
Д.	мъножаншемъ	мъножаншамъ	мъножаншемъ
З.	мъножаншѣ	мъножаншѣ	мъножанша
О.	мъножанши	мъножаншами	мъножанши
М.	мъножаншихъ	мъножаншахъ	мъножаншихъ

Двоїна

Н. З.	мъножанша	мъножанши	мъножанши
Р. М.	мъножаншоу	мъножаншоу	мъножаншоу
Д. О.	мъножаншема	мъножаншама	мъножаншема

Членні форми прикметників вищого ступеня порівняння, як і відповідна форма звичайного прикметника, утворювалися від нечленних форм шляхом приєднання до них відповідних відмінкових форм займенника **и**, **к**, **га** причому тут, як і в звичайних прикметників, на стиках відбулися різноманітні зміни як на спільнослов'янському, так і на східнослов'янському ґрунті. Форма ж називного однини чоловічого роду залишилася однаковою як в нечленних, так і в членних прикметниках (*добрѣи, новъи, ѹжьи, хѹжьи* тощо).

3.2. Історія відмінювання прикметників

У сучасній українській мові повністю втрачено відмінювання нечленних форм прикметників. Навіть присвійні прикметники (*братів, дідів, братова, дідова, братове, дідове* тощо), які в українській мові в називному відмінку лише й виступають у короткій нечленній формі, в інших, непрямих відмінках прийняли флексії повних, членних прикметників (*братового,*

дідового, братової, дідової, братовому, дідовому, братовій, дідовій і т. д.). Що ж до якісних прикметників, то вони в українській мові майже повністю втратили нечленні форми навіть в називному відмінку. Правда, незначні залишки давніх нечленних форм прикметників (переважно якісних) українська мова все-таки зберегла. Так, наприклад, у повсякденному вжитку досить часто зустрічаються короткі, нечленні форми таких прикметників, як: *винен, повинен, певен, згоден, рад, годен, варт, повен, готов, здоров прав* та деякі ін. Ці форми, звичайно, вживаються поруч з членими (*винний, певний, радий, вартий, здоровий* тощо).

Членні прикметники в сучасній українській мові відмінюються так:

	Однина						Множина	
	Тверда група			М'яка група			Тверда група	М'яка група
	ч. р.	с. р.	жін. р.	ч. р.	с. р.	жін. р.		
Н.	добрий	добре	добра	синій	сине	синя	добрі	сині
Р.	доброго	доброго	доброї	синього	синього	синьої	добрих	синіх
Д.	доброму	доброму	добрій	синьому	синьому	синій	добрим	синім
З.	добрий, доброго	добре, доброго	добру	синій, синього	сине, синього	синю	добрі, добрих	сині, синіх
О.	добрим	добрим	доброю	синім	синім	синьою	добрими	синіми
М.	доброму, добрім	доброму, добрім	добрій	синьому, синім	синьому, синім	синій	добрих	синіх

Крім змін, що охопили всі східнослов'янські мови і навіть майже всі слов'янські (втрата двоїни, втрата категорії роду в множині тощо), тут сталися також зміни, що зумовили власне український вигляд цих прикметникових форм.

Своєрідності української мови у відмінюванні прикметників в основному зводяться до стягнення члених прикметникових форм, зокрема форм жіночого й середнього роду в однині та форм множини, хоч тут відзначається й ряд інших явищ, зумовлених внутрішньою чи зовнішньою аналогією (наприклад, виникнення форм прикметників чоловічого і середнього роду на *-ому* в місцевому однині під впливом давального).

Однина

	Тверда група			М'яка група		
	ч.р.	с.р.	ж.р.	ч.р.	с.р.	ж.р.
Н.	добрѣ-и	добро-к	добра-а	синь-и	синк-к	синга-а
Р.	добра-юго	добра-юго	добрѣ-юѣ	синга- -юго	синга- -юго	сингѣ-юѣ
Д.	доброу-юму	доброу-юму	добрѣ-юи	синю- -юму	синю- -юму	сини-юи
З.	добрѣ-и	добро-юго	добрѣ-жѣж	синь-и	синк-к	синю- ѣжѣж
О.	добрѣ-имь	добрѣ-имь- -имь	добрѣ-юѣж	синь-имь- -имь	синь-имь- -имь	синь-юѣж-юѣж
М.	добрѣ-юемь	добрѣ-юемь	добрѣ-юи	сини- -юемь	сини- -юемь	сини-юи

Називний відмінок. У формі називного одними членні прикметники чоловічого роду вже в найдавніші часи зазнали певних фонетичних змін, унаслідок яких ці прикметники стали закінчуватися на **-и, -ни** > та **ь**, зіткнувшись з **и** (jō), перейшли відповідно в **ы, и: добрѣи, синьи** та ін.

Таким чином, українська літературна мова і більшість її говорів від прикметників чоловічого роду в називному однини має членні нестягнені форми на **-и, -ий, -ій**, хоч у деяких говорах, зокрема північних, поширені також стягнені чи скорочені форми на **-а, -і**.

Прикметники жіночого й середнього роду в називному однини мають звичайно в українській літературній мові членні стягнені форми на **-а, -я** (жіночій рід) та **-е, -є** (середній рід). Вони сформувалися внаслідок стягнення (після втрати інтervoкального j) старовинних членних форм:

- добрая (**добраја**) > добраа > добра;
- синя (**син'аја**) > син'аа > син'а (синя);
- доброе (**доброје**) > dobreje (o > e) > добрее > добре;
- синее (**син'еје**) > син'ее > син'е (синє) тощо.

Процес стягнення членних форм прикметників почався здавна.

Родовий відмінок. Сучасні українські форми родового відмінка однини твердої групи прикметників чоловічого і середнього роду з флексією **-ого** (*доброго, великого, молодого* тощо) і є закономірними рефlekсами старовинних східнослов'янських форм на **-ого**. Сучасні ж форми м'якої групи (*синього, безкрайого* тощо замість очікуваних: *синего, безкраєго* тощо), що відомі з українських пам'яток XVII ст., виникли за аналогією до твердої групи.

Із цих новіших форм утворилися й сучасні українські форми родового відмінка однини прикметників жіночого роду твердої групи на *-ої* (<-ої): *доброї, великої, молодій* тощо; форми ж м'якої групи виникли за аналогією до форм твердої групи: *синьої, безкрайої* тощо (замість очікуваних: *синеї, безкраєї* тощо).

Давальний відмінок. У результаті прогресивної асиміляції флексія *-у*: *-єму* перетворилася в *-ууму*, а далі стягнулася в *-уму*.

Сучасна українська мова повністю зберегла ці новіші форми давального відмінка однини прикметників: *доброму, великому, молодому* тощо. Однак прикметники м'якої групи і тут потрапили під вплив твердої групи і мають також форми на *-ому* з попереднім м'яким приголосним: *синьому, безкраюму* тощо (замість очікуваних: *синему, безкраєму* тощо).

Знахідний відмінок. Форми знахідного однини членних прикметників чоловічого та середнього роду в давнину збігалися з формами називного і протягом історії зазнали тих же змін, що й форми називного відмінка. Сучасна українська мова також має у знахідному однини такі ж форми, як і в називному. Але прикметники чоловічого роду, крім того, мають ще й паралельні форми знахідного, що збігаються з формами родового відмінка; вони вживаються при іменниках, що означають назви істот; наприклад: *запряг вороного коня, побачив сизого вола* тощо.

Орудний відмінок. Ще на праслов'янському ґрунті в орудному відмінку однини від членних прикметників чоловічого та середнього роду виникли внаслідок гаплогії (зникнення одного з двох однакових складів, що стоять поруч) форми типу **добръимь, синьимь (добръьимь, синььимь)**, у яких після фонетичного переходу *ъ, ь* в *ы, и* перед наступним *и* розвинулися форми типу **добримь синимь**. Ці форми в результаті стягнення зрештою мають вигляд **добримь, синимь**.

Місцевий відмінок. Флексії первісних форм місцевого однини членних прикметників чоловічого та середнього роду **-ѣємь, -и'ємь** внаслідок прогресивної асиміляції перетворилися на **-ѣѣмь, -нимь**, а далі стягувалися в **-ѣмь, -имь**.

Сучасні українські форми місцевого відмінка однини прикметників чоловічого та середнього роду на *-ім* (*-ім*) і є закономірними рефlekсами цих форм (*-ім* < *-омь, -емь*): *на добрім, на молодім, на синім, на безкраім, літнім* тощо. Однак в українській літературній мові ці форми вживаються вже порівняно рідко; набрали поширення нові форми з флексією *-ому*, що виникли за аналогією до форм давального відмінка: *на доброму, на молодому, на синьому, по безкраюму* тощо. Ці форми становлять своєрідність української мови, яка не спостерігається в жодній із слов'янських мов.

		Множина				
	ч.р.	с.р.	ж.р.	ч. р.	с. р.	ж. р.
Н.	ДОБРИ-И	ДОБРА-ІА	ДОБРЪ-ЇЪ	СИНИ-И	СИНА-ІА	СИНЬ-ЇЪ
Р.	ДОБРЪ-ИХЪ	ДОБРЪ-ИХЪ	ДОБРЪ-ИХЪ	СИНЬ-ИХЪ	СИНЬ-ИХЪ	СИНЬ-ИХЪ
Д.	ДОБРОМЪ-ИМЪ	ДОБРАМЪ-ИМЪ	ДОБРАМЪ-ИМЪ	СИНІЕМЪ-ИМЪ	СИНІЕМЪ-ИМЪ	СИНІЕМЪ-ИМЪ
З.	ДОБРЪ-ЇЪ	ДОБРА-ІА	ДОБРЪ-ЇЪ	СИНЬ-ЇЪ	СИНА-ІА	СИНЬ-ЇЪ
О.	ДОБРЪ-ИМИ	ДОБРЪ-ИМИ	ДОБРЪ-ИМИ	СИНИ-ИМИ	СИНИ-ИМИ	СИНИ-ИМИ
М.	ДОБРЪ-ИХЪ	ДОБРЪ-ИХЪ	ДОБРЪ-ИХЪ	СИНИ-ИХЪ	СИНИ-ИХЪ	СИНИ-ИХЪ

Називний-знахідний відмінки. В українській мові, як і в інших східнослов'янських, прикметники втратили категорію роду у множині. Цим східнослов'янські мови відчутно відрізняються від інших слов'янських, де розрізнення роду прикметників у множині ще зберігається (пор. польськ. чол. р.: *dobrzy*, жін. і сер. р.: *dobre*; чеськ. чол. р.: *dobří*, жін. р.: *dobré*, сер. р.: *dobrá*; хорв. чол. *dobri*, жін. і сер. р. *dobre*).

Прикметники жіночого роду достатньо давно почали втрачати свої окремі форми і зливатися з формами чоловічого роду. Пам'ятки, починаючи з XIII ст., уже виразно засвідчують це явище.

У сучасній українській літературній мові і в більшості говорів прикметники в НЗ множини мають форму з флексією *-i (-i)*: *добрі, молоді, великі, сині, літні, безкраї* тощо.

Родовий-місцевий відмінки. Первісні форми родового відмінка — *добрихъ, синнихъ*, а форми місцевого — *добрьхъихъ, синихъихъ*, які внаслідок гаплогогії перетворювалися в *добрихъ, синнихъ*. Сучасні українські форми родового-місцевого відмінків множини прикметників твердої групи і є закономірними рефлексамі старих стягнених форм:

ДОБРИХ < ДОБРЪХЪ, МОЛОДИХ < МОЛОДЪХЪ, ВЕЛИКИХЪ < ВЕЛИКЪХЪ тощо.

Давальний відмінок. У давальному множини прикметники мали також спільні форми для всіх трьох родів. Уже на спільнослов'янському ґрунті форми давального множини мали вигляд *ДОБРЪИМЪ, СИНЬИМЪ*, що, в свою чергу, виникли з давніх форм типу *ДОБРОМЪИМЪ, СИНІЕМЪИМЪ* через гаплогогію (втратився склад *мъ*) та аналогію до займенникових форм. Далі форми *ДОБРЪИМЪ, СИНЬИМЪ* в силу фонетичних причин розвинулися в *ДОБРЫИМЪ, СИННИИМЪ*, а далі внаслідок стягнення виникли форми *ДОБРЫМЪ, СИННИМЪ*.

Орудний відмінок. Спільні форми для всіх трьох родів були властиві прикметникам ще за праслов'янської епохи і в орудному відмінку множини. Найдавнішими були тут форми **добрыми, синними**, з яких після стягнення виникли **добрыми, синними**.

Двоїна

Сучасна українська мова, як і інші східнослов'янські, зовсім не знає форм двоїни від прикметників.

3.3 Ступені порівняння прикметників

Вищий ступінь порівняння. У мові слов'ян найдавнішого, праслов'янського періоду вищий ступінь порівняння прикметників утворювався за допомогою суфіксів **-jos-*, **-jes-*, що безпосередньо приєднувалися до простої безсуфіксної основи чи до основи зі змертвілим суфіксом, або ж частіше — **-ejos-*, **-ejes-*, тобто тих же суфіксів, ускладнених голосним **e*.

Прикметники вищого ступеня порівняння в давнину відмінювалися так само, як і звичайні прикметники, і могли мати як нечленну форму, так і членну, яка творилася від першої шляхом додавання відповідних відмінкових форм займенника *и, их*, причому форма називного однини чоловічого роду залишалася без змін: **болии, болеє чи большеє, больши; нов'ѣи, нове'ѣшеє, нов'ѣиши** тощо. З часом під впливом форм звичайного ступеня, членні форми вищого ступеня порівняння оформляються з такими ж флексіями, як членні звичайні прикметники: **большни, большеє, большаа; нов'ѣиши, нов'ѣишеє, нов'ѣишаа** тощо.

Дальша історія нечленних форм вищого ступеня порівняння на східнослов'янському ґрунті була різною. З часом нечленні, короткі форми, переставши вживатися в ролі означення, втратили здатність відмінюватися. Українська ж мова зовсім втратила нечленні, короткі форми вищого ступеня порівняння. Сучасні українські форми вищого ступеня порівняння прикметників - це членні форми, і сягають вони давніх членних форм.

Вищий ступінь порівняння в сучасній українській мові утворюється за допомогою суфіксів *-и-* та *-иш-*: *більший, менший, тонший, гірший, старший; новіший, добріший, миліший, старіший* тощо. Але на українському ґрунті тут відбулося й чимало різних фонетичних, а іноді й морфологічних змін, що спричинили в ряді випадків своєрідний фонетичний вигляд форм вищого ступеня. Зокрема давній суфікс *-иш-* дав на українському ґрунті кілька рефлексів. Залежно від сусідства з різними приголосними кореня, що стало можливим після занепаду редукованого *ь*, він зазнавав змін і

внаслідок дисиміляції переходив в *-ч-*. Ця зміна спостерігається у випадку, коли корінь прикметника закінчується на *с, з, г*, які вже в найдавніші часи, переходили відповідно в *ш, ж* наприклад:

высьш-ниѣ > вышьшннѣ > вышши > вишчий (орфогр.: вищий),

красьш-ниѣ > красьшннѣ > крашшиѣ > крашчий (орфогр.: кращий).

В українській мові частіше вживаються прикметникові форми вищого ступеня з суфіксом *-иш-*. Однак не в усіх прикметниках, від яких відомі ці форми тепер, вони однакового походження. Звичайно, більшість із цих форм сягає давніх форм із суфіксом **ѣиш**: *новѣишиѣ < новѣишини*; *веселѣишиѣ < веселѣишини*.

Найвищий ступінь порівняння. Форми найвищого ступеня порівняння прикметників у сучасній українській мові утворюються, як і в ряді інших слов'янських мов, головним чином, шляхом додавання до форми вищого ступеня префікса *най-*: *найбільший, найширший, найкращий, найдужчий, найновіший* тощо.

Форми найвищого ступеня порівняння прикметників з префіксом *най-* в сучасній українській мові можуть підсилюватися ще частками *що-, як-* з різними відтінками значення; пор., наприклад: *якнайкращий, якнайближчий, якнайбільший, щонайдешевший, щонайміцніший, щонайзручніший, щонайкращий* тощо.

В українській мові поруч з такими формами вищого ступеня та найвищого ступенів порівняння функціонують й аналітичні форми, що утворюються шляхом додавання до форм звичайного прикметника слів *більш, менш* для вищого ступеня та *найбільш, найменш* - для найвищого, наприклад, *більш досконалий, більш витриманий, менш вдалий, менш чутливий* (вищий ступінь); *найбільш досконалий, найбільш витриманий, найменш вдалий, найменш чутливий* (найвищий ступінь). Аналітичні форми вищого та найвищого ступенів порівняння в українській мові є ознакою наукового та офіційно-ділового стилю.

Для ступенів порівняння прикметників української мови, як і взагалі слов'янських та багатьох інших мов, характерним є явище суплетивізму, тобто творення деякими прикметниками форм вищого і найвищого ступенів порівняння від інших коренів. В українській мові такі форми характерні для таких прикметників:

великий — більший — найбільший,

малий — менший — найменший,

поганий — гірший — найгірший,

гарний — кращий — найкращий,

добрий, хороший — кращий — найкращий.

3.4. Висновки

Підсумовуючи огляд історичних змін, що відбулися в українській мові в системі прикметників, треба зазначити такі основні моменти:

- відбулася майже цілковита втрата нечлених, коротких форм якісних прикметників; вони лише зрідка трапляються в сучасній українській мові від деяких прикметників поруч із звичайними членними формами як у функції означення, так і у функції іменної частини складеного присудка, здебільшого зі стилістичною метою, хоч вони можуть уживатися і без спеціальних стилістичних настанов; щодо присвійних прикметників, то вони збереглися в нечленній формі лише в називному - знахідному відмінку, а в непрямих відмінках прийняли членні форми;

- втрата форм двоїни, що намітилася ще в давніші часи і завершилася десь у XV ст.;

- втрата категорії роду у множині;

- стягнення членних форм прикметників, а також

- заміна ряду давніх відмінкових флексій новими за аналогією до займенникових форм (наприклад, родовий, давальний однини на *-ого*, *-ому* тощо) чи в результаті так званої внутрішньої аналогії (наприклад, місцевий однини чоловічого та середнього роду на *-ому* під впливом давального і т. д).